

УДК 811.161.2:81'373.611

DOI <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2019-2-18>

СЕМАНТИКО-СТИЛІСТИЧНА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ОСНОВ МНОГО- І БАГАТО-

Коца Р. О.

Інститут української мови НАН України

rgomonai@ukr.net

Ключові слова:

кладні прикметники, композити, лексико-словотвірний тип, основи **много-** та **багато-**, словотвірна синонімія.

У статті досліджено історію формування словотвірних типів складних прикметників з першими основами **много-** і **багато-**, виявлених у пам'ятках української мови XI–XX ст. Визначено походження дериватів такої структури, їх семантичні та стилістичні особливості в різні хронологічні періоди розвитку української мови. Встановлено мовні та позамовні чинники існування словотвірної синонімії основ **много-** та **багато-** в сучасній українській літературній мові.

Вивчення словотвірної системи будь-якої частини мови вимагає детального дослідження формування і розвитку окремих її елементів. На певному синхронному зрізі всі словотвірні одиниці перебувають у стані рівноваги, бо тільки так вони здатні забезпечити потреби мовців. Однак суспільні, історичні, культурні та інші зміни спричиняють і зміни в словотвірній системі. Одним із завдань історичної дериватології і є пошук причин такого мовного явища. Лінгвісти намагаються з'ясувати, у якому зв'язку перебували словотвірні категорії на різних синхронних зрізах, як і чому відбувалися зміни у певний історичний період, яким був зв'язок тих явищ, котрі розвивалися і змінювалися.

Об'єктом дослідження в цій статті є складні прикметники з першими основами **много-** та **багато-**. Вивчивши історію композитів такої структури, їх функціонування у різні періоди, спробуємо встановити причину існування словотвірної синонімії (повної чи часткової) названих основ у сучасній українській літературній мові, а також пояснити функціонування лексем типу *многотрудний*, *багатомилостивий* з не зовсім прозорою, з погляду сучасного мовця, семантикою.

Складні прикметники з першими основами **много-** і **багато-** не були об'єктом окремого лінгвістичного дослідження. Про них принагідно згадували при описі способів словотворення прикметників сучасної української літературної мови ("Словотвір СУЛМ", Н. Клименко, Є. Карпіловська та ін.), при дослідженні кореляції термінооснов (А. Матанцева, Ю. Поздрань) тощо. Історія виникнення такого лексико-словотвірного типу залишилася поза увагою дослідників.

У XI–XIII ст. основа **много-** вказувала на неозначено велику кількість. Частина похідних, утворених за її допомогою, за походженням була старослов'янізмами, котрі досить послідовно відображали грецькі смислові моделі стосовно до початкового *πολύ* [3]: *многообразънь* / *многообразънии* (СДРЯ V, 65) – *πολυτρόπων* 'який має багато образів': *многообразные сие ризы* (XIII / 1554 КПП, 168 а). Слов'янська основа **много-**

вибиралася перекладачем відповідно до семантики псл. *тъного, *тъпогъ(*жь*) 'багато, численно' (ЭСЯ 20, 229–231). Однак уже в ранніх давньоукраїнських текстах зафіксовано чимало композитів, утворених на власне слов'янському ґрунті: *многобожьнии* (СДРЯ V, 59), *многовременънии* (60), *многовѣтъвънь* (60), *многовещънии* (60), *многоднѣвънь* (61), *многолѣтънии* (63), *многочислънь* (73), *многочадънии* (73), *многоцѣтъънии* (72). Чисельність вияву ознаки у таких випадках підкреслювалася конкретним значенням смислової основи (іменниками *время*, *днь* та ін.), а також числівниковим значенням основи **много-** ('багато'), що також вказувала на множинність вияву ознаки, а не на її інтенсивність. Напр.: *и мирную державу и цр(с)тво ч(с)тъно и многолѣтно во вса вѣки вѣкомъ аминъ* (1175 / 1425 ЛП, 209 зв.).

Особливістю описаної групи прикметників-композитів було те, що іменники, поєднані з основою **много-**, могли бути перелічені [1, с. 39] і вступати в антонімічні відношення з кількісними числівниками або неозначено-кількісним числівником *мало*: *многоднѣвънь* (СДРЯ V, 61) – *осмоднѣвънь* (СДРЯ VI, 172), *многолѣтънии* (СДРЯ V, 63) – *пятьлѣтънии* (СДРЯ IX, 430) – *малолѣтънии* (СДРЯ IV, 496), *многоплодънии* (СДРЯ V, 67) – *двоплодънии* (Срезн. I, 642), *многочислънь* (СДРЯ V, 73) – *пятьчислънии* (СДРЯ IX, 432).

Структурно такі композити належали до складносуфіксальних і творилися за схемами: **много-** + іменник + суфікс **-ън-**, **-овит-**.

У староукраїнський період основа **много-** продовжує вказувати на неозначено велику кількість, тобто передавати квантитативні характеристики предметів, осіб, явищ тощо. Найчастіше вона сполучалася з іменниками на позначення предметів, які можуть бути переліченими. Зокрема: *многодневный* 'який триває багато днів', *многоженный* (XVII Слав.-Кор., 468) 'який має багато жінок', *многолиственный* 'який має багато листя', *многолетний*, *многоводный*, *многолюдный* та ін. Напр.: *многолѣтно в щастю панованя жєлаючи* (1660 Пам. III, 411),

многодневную под Хотѣнемъ отправовалъ щасливе войну (1720 Вел., 187), *о многолѣтнемъ* вельможной милости панской здравіи (XVIII ПЛ, 18), Хмельницкий, брідячися уже *многолѣтною* и *многокровною* войною (1720 Вел., 121 б), з такъ *многолюднымъ* посполитимъ рушенне(х) (1739 ГГ, 23 зв.).

У художній літературі того часу зустрічаємо випадки метафоричного використання композитів описуваної структури: *древо барзо высокое и в добродѣтелехъ многолиственное* (1625 Коп. Каз., р̄сі), *во многоводних слезах несходних* (XVIII Г. Ск. I, 98). Нерідко автори створюють за наявною моделлю свої власні неологізми: *твоа слава в молчанію нѣкгда не зостане*, *Покры Днѣпръ з Днѣстром многогорыбные плынуть бѣдуть* (1622 Сак., мѣ), *многогородный народъ* (1621 Коп. Пал., 1140).

У творенні композитів цієї словотвірної моделі брав участь переважно суфікс **-н-**: *и многократными бранми ходяще на татарѣ* (1739 ГГ, 3), зрідка – **-енн-**: *многочисленными* на Батогу ставши войсками (1720 Вел., 127 б).

У староукраїнській мові паралельно з основою **много-** у випадку вказівки її на протяжність ознаки у часі використовувалася основа **долго-**: *долгодневный* (СУМ XVI–XVII 8, 105), *долголѣтний* (105). Напр.: *и долголѣтныѣ цноты, и оуставичныѣ посты* (1607 Лік., 94), *до до(л)годне(в)нои* болѣзни приводить (к. XVII–п. XVIII КЗ, 316 зв.).

У сполученні з другим дієслівним компонентом основа **много-** вказувала на міру виконання дії: *многоглаголивши* (СДРЯ V, 61) ‘який багато говорить’, *многострадальнии* (70) ‘який багато страждає’, *многогортѣливши* (71) ‘який багато терпить’. Вони були стилістично нейтральними і притаманними для текстів різної жанрової тематики: *идоша на многоглаголиваго Володимирка* (1144 / 1425 ЛП, 116 зв.), *многострадалное и святое тѣло* (XIII / 1554 КПП, 460), *о смиреннѣм и многотерпѣливѣм Никонѣ* (490). У давньоруськоукраїнський період послідовно виступає основа **много-**. Випадки використання основи **богато-** є одиничними, напр.: *богатодательнии* (СДРЯ I, 249) ‘який багато дає’.

Цей тип творення складних прикметників продовжує функціонувати і в староукраїнській мові: *многоглаголивый* (XVII Слав.-Кор., 468) / *многоглівий* (1642 Сл. Лекс., 10), *многоличбный* (Т. Мат. I, 431) ‘багаточисленний’, *многомовный* (1596 Зиз. Лекс., 37; 1627 Бер. Лекс., 14; Т. Мат. I, 431) ‘який багато говорить’, *многотитный* (Т. Мат. I, 431) ‘який багато п’є’. Напр.: *турчинъ нашолъ, зъ многоличбымъ поганствомъ, на Отчизну нашу* (1622 Сак., 320), *былъ удатный и многомовный* (1621 Коп. Пал., 4730). У словнику П. Беринди зафіксовано композит з основою **богато-** замість поширеної в той час **много-** – *богатодаровный* (1627 Бер. Лекс., 187; Т. Мат. I, 60; СУМ XVI–XVII 2, 134), який мав значення ‘щедрий’.

У новій українській мові поряд з основою **много-** для позначення неозначено великої кількості починає

функціонувати основа **багато-**. Значення ‘у великій кількості’ прислівник *багато* розвиває в староукраїнський період, орієнтовно в XVI–XVII ст.: *богато* (СУМ XVI–XVII 2, 134) 1) ‘багато, пишно, розкішно’; 2) ‘у великій кількості’. Пам’ятки попередніх століть лексему *багато* з такою семантикою не фіксують. У новий період розвитку української мови для позначення великої кількості використовуються два прислівники – *багато* і *много*: *багато* / *богато* (1885–1886 Жел. I, 8) ‘reichlich; viel’ – *много* (1885–1886 Жел. I, 446) ‘viel’; *багато* (1907–1909 Гр. I, 20) 1) ‘багато’; 2) *много*. 3) ‘очень сильно’ – *много* (1907–1909 Гр. III, 296) ‘= багато’. Однак *много* поступово витісняється на другий план: *много* – *багато, багацько, велико, иноді* – *много* (1893–1898 СРУ II, 104); *много* – *багато, багацько, велико, (устар.) много, густо, тісно* (1924–1933 РУАС, 1089). У словнику за ред. П. Білецького-Носенка є слово *багато* (Б.-Н., 48) ‘= много’, прислівник *много* – відсутній, наявний тільки похідний від нього іменник *многость* (Б.-Н., 227) ‘большое количество’.

Поступова заміна основи **много-** основою **багато-** спостерігається і у складі композитних ад’єктивів. Однак у кінці XIX – на початку XX ст. складних прикметників на **много-** було значно більше, ніж з основою **багато-**. Зокрема, у словнику Є. Желехівського та С. Недільського представлено 55 похідних на **много-** і тільки один прикметник на **багато-**, а саме *багатолічний* (1885–1886 Жел. I, 8), який подавався як паралельний варіант до *многолічний* (1885–1886 Жел. I, 447). У словнику за редакцією Б. Грінченка ця група композитів узагалі представлена дуже слабо: 1 – з основою **багато-**: *багатолистий* (1907–1909 Гр. I, 20), 1 – з основою **много-**: *многомовний* (1907–1909 Гр. III, 296).

Матеріал, зафіксований у словнику Є. Желехівського та С. Недільського, указує на широку сполучуваність основи **много-** з іменниками різної семантики. Напр.: *многобарвний* (1885–1886 Жел. I, 446), *многоводний* (446), *многокутний* (446), *многолітний* (447), *многолюдний* (447), *многоплеменний* (447), *многослівний* (447), *многочастний* (447) та ін. Визначальною особливістю цього часу стало залучення до процесу словотворення суфікса **-ев-** як паралельного варіанта – *многолучевий* / *многолучный* (1885–1886 Жел. I, 447) чи як основного варіанта – *многоосевий* (1885–1886 Жел. I, 447).

У сучасній українській літературній мові для вираження неозначено великої кількості використовується основа **багато-**: *багатоактний* (СУМ I, 79) ‘який складається з багатьох актів’, *багатовіковий* (80) ‘який триває чи існує багато віків’, *багатогалузовий* (80) ‘який охоплює багато галузей’, *багатоденний* (80) ‘який триває багато днів’, *багатоваріантний* (СУМ д. т. I, 33) ‘який проявляється в багатьох варіантах’ тощо. Така модель творення в сучасній українській літературній мові стає дуже продуктивною: за нею утворюються складні прикметники не тільки загальноживої лексики, а й вузькоспеціальної, термінологічної. Зокрема: *багатожильний* (СУМ I, 80) техн. ‘який складається з багатьох жил’, *багатопелюстковий*

(82) бот. ‘який має багато пелюсток’, *багатоукладний* (83) політ., ек. ‘який має кілька (багато) укладів’, *багатофазний* (83) спец. ‘який має кілька (багато) фаз проходження’, *багатоядерний* (83) спец. ‘який складається з кількох (багатьох) ядер’, *багатовимірний* (СУМ д. т. 1, 33) спец. ‘стосується кількох вимірів’, *багатокоординатний* (34) мат., фіз. ‘який має багато координат’, *багатоосновний* (35) лінгв. ‘який має багато основ’, *багатопроекторний* (36) інформ. ‘який використовує багато процесорів’.

Зазначимо, що на початку ХХ ст. спостерігався різнобій у використанні основ **багато-** та **много-** саме у термінологічній сфері. Зокрема, у “Російсько-українському словнику технічної термінології” І. Шелудька та Т. Садовського фіксуємо виключно основу **много-**: *многофазовий* (1928 РУСТТ, 4; 169; 373), *многошаровий* (6; 169; 393), *многоопорний* (10), *многоциліндровий* (67; 169), *многополюсовий* (169). У “Російсько-українському словнику” за редакцією А. Кримського та С. Єфремова маємо різні типи: *многочленовий* матем. (1924–1933 РУАС, 832) і *багатоатомний* (1924–1933 РУАС, 1090), *багатовалентний* (1090), однак перше місце займають композити з **багато-**. А. Матанцева стверджує, що укладачі “Російсько-українського словника” 1924–1933 рр. на відміну від інших тогочасних лексикографів відмовилися від термінів зі староукраїнською основою **много-** й, підтримуючи нові тенденції в мові, надають перевагу основі **багато-** [2, с. 39]. В інших словниках кінця ХІХ – 30-х рр. ХХ ст. переважають терміни з основою **много-**.

Зазначене явище мало насамперед політичне обґрунтування. Так, у 1933 році на засіданні спеціальної Комісії НКО для перевірки роботи на мовному фронті було заслухано доповідь В. Ярошенка та Г. Сабалдира “Відповідники до російських прикметників з складниками -подобний, -образний, -видний”, автори якої розглянули також слова зі складниками **багато-**, **много-**; складені слова з **верхньо-**, **нижньо-** і **горішньо-**, **долішньо-**, з **товсто-**, **грубо-** тощо. Окремої резолюції з цього питання немає. Однак активне насаджування в українській мові у 30–80-і рр. ХХ ст. терміноелемента **много-** замість **багато-** для перекладу аналогічних російських слів яскраво говорить саме за себе. Активізуючи староукраїнську основу **много-**, автори УРС 1953–63 та інших словників наближали українську мову до російської [2, с. 39; 4, с. 68].

Основа **багато-** може сполучатися не тільки з однією основою, але й з двома. Так утворюється трьохосновний композит. Напр.: *багатосотметровий* (СУМ д. т. 1, 30) ‘довжиною в багато сотень метрів’.

Іменники, поєднані з цією основою, можуть бути перелічені.

Основа **багато-** може вступати в синонімічні зв’язки з іншими основами. Зокрема: **багато-** / **повно-** (*багатоводний* / *повноводний*), **багато-** / **різно-** (*багатоманітний* / *різноманітний*), **багато-** / **густо-** (*багатолистий* / *густолистий*) та ін.

До процесу словотворення поряд з найпоширенішим суфіксом **-н-** залучаються також **-ов-** та **-ев-**.

Така модель творення складних прикметників є дуже поширеною і продуктивною. Похідні описаної структури не тільки стають надбанням загальнонародної чи термінологічної лексики, але й слугують зразком для творення індивідуально-авторських неологізмів: *багатобджолый* (ІАП, 45), *багатогорлий* (ІАП, 45), *багатодзвонний* (ІАП, 45), *багатолунний* (ІАП, 45), *багатосердечний* (ІАП, 45), *багатохобний* (ІАП, 46). Напр.: *Скоро в поле, навік роменне та багатобджоле* (В. Барка), *захова багатогорлий крик в морській безодні* (В. Стус), *вчитель – істота багатохобна* (Н. Федорович)¹.

Основа **много-** вживається у складі слів, які в словнику мають ремарку *рідко, заст., уроч., спец.* Напр.: *многоводний* (СУМ IV, 766) рідко ‘який має багато води, повноводний’, *многокутний* (766) матем. ‘який має більше чотирьох кутів’, *многоликий* (766) поет. ‘багатоликий’, *многолітній* (766) рідко ‘багаторічний’, *многострадний* (766) уроч., рідко / *многостраждальний* (766) уроч. ‘багатостраждальний’.

Як правило, похідні на **много-** повністю відповідають за значенням своїм відповідникам з основою **багато-**. Однак досить часто композити на **много-** можуть:

- 1) дублювати лише одне значення: *багатолюдний* ‘1) складається з великої кількості людей; 2) у якому живе багато людей’ – *многолюдний* (СУМ IV, 766) рідко ‘складається з великої кількості людей’; *багатомовний* (СУМ I, 81) ‘1) який користується багатьма мовами; 2) який любить багато говорити; 3) який виразно натякає на що-небудь’ – *многомовний* (СУМ IV, 766) ‘який користується багатьма мовами’;
- 2) відрізнятися семантикою: *багатократний* (СУМ I, 81) ‘який повторюється багато разів’ – *многократний* (СУМ IV, 766) матем. ‘кратний багатьом числам’; *багаточленний* (СУМ д. т. 1, 36) спец. ‘який складається з багатьох членів’ – *многочленний* (СУМ IV, 767) 1) спец. ‘який складається з кількох або багатьох членів, частин, елементів’; 2) мат. ‘який складається з суми кількох одночленів’.

Використання основи **много-** замість **багато-** найхарактерніше для художнього стилю. Здебільшого основа **много-** надає словам книжного, високого або, навпаки, іронічного забарвлення. Напр.: *Неси свій внесок до многобарвної скарбниці поколінь* (М. Рильський), *Мить пожадана прийшла: довершено труд многоденний!* (М. Зеров), *Мої дитячі ярі дзвони і подзвін цей многоколонний* (В. Стус), *Хай знак нам родить нива многоплідна* (М. Дубовик), *Крізь шум юрби многоязыкої, де ходять окуляристі, пізнавши мудрості великої* (А. Малишко).

¹ Ілюстративний матеріал для авторських неологізмів подається за вид.: Вокальчук Г. М., Радько О. Г. Індивідуально-авторські прикметники в поетичному дискурсі ХХ – ХХІ сторіч (лексикографічний аспект). Луцьк, 2017. 388 с.

На позначення 'ознаки предмета за дією, що виявляється у великій кількості чи значною мірою' у новій українській мові використовувалася основа **много-**: *многострадальний* (1885–1886 Жел. I, 447; Сл. Шевч. I, 411) / *многостра(ж)дальний* (1924–1933 РУАС, 1095), *многотерпеливий* (1930 РУС, 246), *многомовний* (1885–1886 Жел. I, 447; 1907–1909 Гр. II, 436; 1930 РУС, 246). Напр.: *многострадальная, святая, неначе в раі, спочиває* (Шевч. II, 480). У сучасній українській літературній мові її замінює основа **багато-**, напр.: *багатообіцяльний* (СУМ д. т. I, 35). Основа **много-** продовжує функціонувати як стилістичний варіант **багато-**, надаючи словам книжного, урочистого або іронічного забарвлення. Зокрема: *багатостраждальний* (СУМ I, 82) – *многостраждальний* уроч. (СУМ IV, 766), уроч., рідко *многострадний* (СУМ IV, 766). Нині прикметник *багатомовний* (СУМ I, 81) поєднав у собі два основні значення, що раніше могли передаватися різними словами – 1) 'який користується багатьма мовами' (*многомовний*) та 2) 'який любить багато говорити' (*многоглаголивий, многоглаголивий*). Тільки у першому значенні названий композит може мати синонім з основою **много-** – *многомовний* (СУМ IV, 766).

Уже в ранніх давньоукраїнських текстах спостерігається розпад семантики початкового **мъного-** і формування нових семантичних відношень. Поряд зі складними прикметниками, де початкове **мъного-** вказувало на чисельність вияву якогось явища, з'являються композити, які у своїй структурі реалізують суперлативну семантику: 'ознака, названа другим компонентом, виявляється інтенсивно'. У цьому випадку препозитивний компонент **мъного-** співвідносний з іншим значенням грецького полів, а саме – 'дуже': *многогрѣшньи* (СДРЯ V, 61) 'дуже грішний', *многокѣзньи* (63) 'підступний', *многолоукавыи* (63) 'підступний, брехливий', *многомилостивыи* (64) 'милосердний', *многоматежньи* (64) 'буремний, неспокійний', *многооумньи* (71) 'дуже розумний', *многоразличньи* (68) 'різноманітний', *многоцѣньи* (72) 'надзвичайно цінний'. Напр.: *ω добрыхъ жена(х) ре(ч) драгыи естъ каменьа многоцѣньна* (980 / 1377 ПВЛ, 25 зв.), *многостр(с)тньи и печалны азъ* (1117 / 1377 ПМ, 83), *ѡ стѣти многолукаваго дѣвола* (1174 / 1425 ЛП, 203 зв.), *написа же юму сѣа книги худъ(ш) и недостойныи. и мног(о)грѣшныи. и чересъ силу безаконьныи* (1269 ЗЙ, 65–69 р.).

Композити такої структури продовжують функціонувати і в староукраїнський період. Серед них як давні церковнослов'янські запозичення: *многогрѣшный, многоматежный, многоцѣнный* (XVII Слав.-Кор., 468), *многоплодный*, так і новотвори: *многопечальный, многолюбимый, многотрудный*. Напр.: *я тыжь многогрѣшныи, слоуга, або рабъ бжѣи* (1556–16561 ПС, 482), *нынешни(х) многомате(ж)ны(х), и бжопроти(в)ны(х) часо(в)* (1587 См. Кл., 19), *марѣа вз(в)иш коубо(к) мира. многоцѣннаго* (1588 СУС, 50 б), *многогрѣшный Инокъ Васѣанъ Саковичъ* (1622 Сак.,

лѣ), *докончилъ в Чигринѣ многотруднаго и многопечального житія свого* (1720 Вел., 184 б).

У словнику П. Беринди зафіксовано випадок заміни основи **много-** в значенні 'високий ступінь вияву ознаки' основою **богато-**: *богатоумень* (1627 Бер. Лекс., 176) 'дуже розумний'.

У новій українській мові на позначення високого ступеня вияву ознаки продовжують активно вживатися складні прикметники з препозитивною основою **много-**. Зокрема: *многоважний* (1885–1886 Жел. I, 446), *многомилостивий* (447), *многоповажний* (447), *многосильний* (447), *многооумний* (447), *многочесний* (447) та ін.

У перекладних словниках початку ХХ ст., зокрема у "Російсько-українському словнику" за редакцією А. Кримського та С. Єфремова, уже досить послідовно простежується семантична диференціація давньої основи **мъного-**. Так, для вираження неозначено великої кількості використовується основа **багато-**: *багатобожный* (1924–1933 РУАС, 1090), *багатошлюбный* (1090), *багатовіковий* (1090), *багатовладный* (1090), *багатоводный* (1090), *багатоокий* (1091), *багатоголосный* (1091), *багатогрудый* (1091), *багатодітний* (1091) та ін. Для передачі підсиленого ступеня вияву ознаки (що у попередні періоди так само виконувала основа **много-**) укладачі словника пропонують вживати аналітичні форми з прислівниками *дуже, вельми, зрідка* – префіксальні на **пре-** чи композитні з **веле-** або **велико-**. Напр. (подаємо російське реєстрове слово та його переклад): *многобедный* – *дуже злиднений* (1924–1933 РУАС, 1090), *многобурный* – *дуже, вельми бурхливий* (1090), *многовременный* – *довгочасний* (1091), *многоискусный* – *вельми майстерний* (1092), *многогрешный* – *великогрішний* (1091), *многокозненный* – *вельми підступний* (1092), *многомилосердный* – *великомилостивий, великомилосердний* (1093), *многомоцный* – *дуже, вельми сильний* (1093), *многомудрый* – *премудрий, велемудрий, дуже мудрий* (1093). Окремі прикметники з першою основою **много-**, зафіксовані у словнику, є стилістично маркованими. До них належать: *многоцінний* уст., поет. (1924–1933 РУАС, 1096), *многогрішний* уст. (1091), *многостраждальний* уст., вис. (1095), *многотрудный* ірон. (1096).

У сучасній українській літературній мові всього чотири слова з першою основою **много-** на позначення значного ступеня вияву ознаки вважаються нормативними. Це: *многогрішний* (СУМ д. т. I, 65) книжн. 'багатогрішний', *многоцінний* (66) книжн. 'дуже цінний', *многонадійний* (СУМ IV, 766) 'багатонадійний', *многотрудний* (766) уроч. 'який вимагає великих зусиль'. Тільки композит *многоцінний* не має відповідника з основою **багато-**. Усі вони належать до застарілої лексики і використовуються з певною стилістичною метою – надання творам урочистості, пишноти, а в деяких випадках – навпаки, для створення іронії.

Таку модель творення складних слів застосовують письменники, утворюючи нові авторські епітети чи повертаючи в художній текст давні слова: *На цій многожальній могилі...* (П. Воронько),

Однокласники мої –... люди вже **многомудрі** (С. Йовенко), *Хто дав тобі це **многосиле** ім'я?* (Ю. Береза), *Так просихає торфу чорний плат **По многосоннім** і пекучім літі* (М. Зеров).

На значний ступінь вияву ознаки вказують і складні прикметники з основою **багато-**: *багатонадійний* (СІМ I, 82) ‘який подає великі надії на що-небудь’, *багатоплідний* (82) ‘який дає великий приплід (про тварин); який дає великий урожай плодів’, *багатосильний* (82) ‘який має велику потужність’, *багатомилостивий* (СУМ д. т. 1, 35) уроч. ‘який виявляє велику милість’, *багатотрудний* (36) висок. ‘який вимагає великих зусиль’. У поезії фіксуємо прикметники *багатострадний* (ІАП, 46): *наш народ багатострадний* Нині вільним уже є (Ю. Береза).

Отже, у сучасній українській літературній мові функціонує два словотвірні типи складних прикметників з першою основою **багато-** / **много-**: 1) похідні зі значенням неозначено великої кількості (складносуфіксальні, складнонульсуфіксальні прикметники); 2) похідні для вираження надмірного ступеня вияву ознаки (власне складні прикметники). Перший тип сягає корінням праслов'янської мови, однак, як і другий, остаточно сформувався й розвинувся у давньоруськоукраїнський період.

Основа **много-** стала закономірним відповідником праслов'янського *тъного, *тъногъ(ь) (ЕССЯ 20, 229–230) для позначення великої кількості, оскільки праслов'янське *bogaty (ЕСУМ I, 109) мало зовсім інше значення – ‘той, хто має великий наділ’. Розвиток кількісної семантики в лексемі *богато* / *багато* спричинив і заміну першої відповідної основи у складних словах. Штучне введення основи **много-** (особливо у галузі термінології) у 30-х і наступних роках ХХ ст. привело до виникнення великої кількості словотвірних синонімів. Нині складні прикметники з основами **багато-** і **много-**, як правило, не відрізняються семантично, однак мають чітку стилістичну диференціацію.

Другий словотвірний тип в новітній українській мові не є продуктивним і поширеним. Заміна композитних похідних такої структури аналітичними формами з прислівниками *дуже*, *вельми*, префіксальними на **пре-** чи композитними з **веле-** або **велико-** почалася ще на початку ХХ ст. Більшість прикметників, яка збереглася у нашій мові до сьогодні, є стилістично маркованою.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ ДЖЕРЕЛ

- Б.-Н.** Білецький-Носенко П. Словник української мови / підгот. до вид. В. В. Німчук. Київ, 1966.
- Бер. Лекс.** Лексикон словенороський Памви Беринди / підгот. тексту і вступ. ст. В. В. Німчука. Київ, 1961. XL, 272 с.
- Вел.** Величко С. Сказаніє о войнѣ козацкой з поляками. Київ, 1926. Т. 1. 268 с.
- ГГ** Гисторія о началѣ проименованія козаковъ, о(т)куду козаки нареченны, о(т) коего племени и рода. *Гисторія... Г. Граб'янки. Лѣтопись краткій...* / упоряд., вс. ст., комент., показчики В. М. Мойсієнка; відп. ред. В. В. Німчук. Житомир, 2001. С. 40–175.
- Г. Ск.** Григорій Сковорода. Повне зібрання творів : у 2 т. Київ, 1973.
- Гр.** Словарь української мови : у 4 т. / упоряд. Б. Грінченко. Київ, 1907–1909.
- ЕСУМ** Етимологічний словник української мови : у 7 т. / редкол.: О. С. Мельничук (голова) та ін. Київ, 1982–2012.
- Жел.** Малорусско-німецкий словарь : у 2 т. / укл. Є. Желеховский, С. Недільский. Львів, 1885–1886.
- Зиз. Лекс.** “Лексис” Лаврентія Зизанія. *“Лексис” Лаврентія Зизанія. Синоніма славеноросская* / підгот. текстів пам'яток, вст. ст. В. В. Німчука. Київ, 1964. С. 23–89.
- ЗЙ** Запис Йова (Ієва) близько 1269 року. Німчук В. *Хрестоматія з історії української мови XI – XIII ст.* Житомир, 2015. 352 с.
- ІАП** Вокальчук Г. М., Радько О. Г. Індивідуально-авторські прикметники в поетичному дискурсі ХХ – ХХІ сторіч (лексикографічний аспект). Луцьк, 2017. 388 с.
- КЗ** Зіновіїв Климентій. Вірші. Приповісті посполиті / підгот. тексту І. П. Чепіги. Київ, 1971. 391 с.
- Коп. Каз.** Копистенський З. Казаньє на ч(с)тномъ погребѣ... *Тітов Хв., проф. Матеріали для історії книжної справи на Вкраїні в XVI – XVIII вв. : Всезбірка передмов до українських стародруків.* Київ, 1924. С. рї–ркѣ.

Коп. Пал. Копыстенский Захарія. Палинодія. *Русская историческая библиотека издаваемая Археографическою Коммиссією*. Санкт-Петербург, 1878. Т. 4 : Памятники полемической литературы въ Западной Руси. Кн. 1. С. 313–1200.

КПП Киево-Печерский патерик / подг. текста, перевод и комм. Л. А. Дмитриева. *Памятники литературы Древней Руси : XII век*. Москва, 1980. С. 313–626.

ЛП Ипатьевская лѣтопись. *Полное собрание русских лѣтописей*. Санкт-Петербург, 1908 Т. 2 . Ипатьевская лѣтопись. 2-е изд. 87 с.

Лік. Лѣкарство на ѡспалый оумысль чоловѣчій. Острог, 1607. 178 с.

Пам. Памятники, изданные Кіевскою Коммиссією для разбора древнихъ актовъ. Т. I–III. Кіевъ, 1897–1898.

ПВЛ Повѣсть временныхъ лѣтъ. *Полное собрание русских лѣтописей*. Санкт-Петербург, 1908. Т. 2 : Ипатьевская лѣтопись. 2-е изд. Стлб. 1–21.

ПС Пересопницьке Євангеліє, 1556–1561: Дослідження. Транслітерований текст. Словопоказчик / вид. підгот. І. П. Чепіга, Л. А. Гнатенко. 2-е вид., доповн. Київ, 2011. 700 с.

ПЛ Приватні листи XVIII ст. / підгот. В. А. Передрієнко ; відп. ред. М. А. Жовтобрюх. Київ, 1987. 173 с.

ПМ “Поученьє” В. Мономаха. *Полное собрание русских летописей*. Ленинград, 1926–1928. Т. 1 : Лаврентьевская летопись. 2-е изд. Стлб. 240–256.

РУАС Російсько-український словник / за ред. А. Кримського, С. Єфремова. Електронна версія / підгот. О. Телемко. Київ, 2007.

РУС Ізюмов О. Російсько-український словник. 4-те вид., доп. і випр. за новим правописом. Харків : Київ, 1930.

РУСТТ Шелудько І., Садовський І. Словник технічної термінології (загальний): проект. Київ, 1928.

Сак. Вѣршѣ на жалосный погребѣ ... Сагайдачного. Тітов Хв., проф. *Матеріали для історії книжної справи на Вкраїні в XVI – XVIII вв.* : всебірка передмов до українських стародруків. Київ, 1924. С. літ–н.

СДРЯ Словарь древнерусского языка (XI – XIV вв.): в 10 т. / гл. ред. Р. И. Аванесов. Москва, 1988–2012.

Сл. Лекс. Славинецький Є. Лексиконъ латинський. “*Лексикон латинський*” Є. Славинецького. “*Лексикон словено-латинський*” Є. Славинецького та А. Корецького-Сатановського / підгот. В. В. Німчук. Київ, 1973. С. 59–420.

Сл. Шевч. Словник мови Шевченка : у 2 т. / відп. ред. В. С. Ващенко. Київ, 1964.

Слав.-Кор. Славинецький Є., Корецький-Сатановський А. Лексикон словено-латинській. “*Лексикон латинський*” Є. Славинецького. “*Лексикон словено-латинський*” Є. Славинецького та А. Корецького-Сатановського / підгот. В. В. Німчук. Київ, 1973. С. 423–541.

См. Кл. Смотрицкий Г. Ключъ царства небесного / відп. ред. В. В. Німчук ; підгот.: В. М. Мойсієнко, В. В. Німчук. Житомир, 2005. 121 с.

Срезн. Срезневский И. И. Матеріали для словаря древне-русского языка по письменнымъ памятникамъ : у 3 т. Санкт-Петербург, 1893–1912.

СУЄ Скотарське учительне євангеліє – український гоміліар 1588 року / текс рукопису підгот. М. Кочіш; передм. В. Німчука. Сомбатгей, 1997. 480 с.

СУМ Словник української мови : в 11 т. Київ, 1970–1980.

СУМ д. т. Словник української мови в 11 томах. Додатковий том : у 2 кн. Київ, 2017.

СУМ XVI–XVII Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. : у 28 вип. / редкол.: Д. Гринчишин (відп. ред.) та ін. Львів, 1994–2019.

СУР Словарь російсько-український : у 4 т. / зібр. і впоряд. М. Уманець і А. Спілка. Львів, 1893–1898.

Т. Мат. Тимченко Є. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст. : у 2 кн. / підгот., упоряд., ред. В. В. Німчук, Г. І. Лиса. Київ : Нью-Йорк, 2002–2003.

Шевч. Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 10 т. 2-е вид., доп. і випр. Київ, 1949–1963.

ЭССЯ Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд / под ред. и с предисл. О. Н. Трубачева. Москва, 1974–2018. Вып. 1–41.

ЛІТЕРАТУРА

1. Клименко Н. Ф. Взаємозв'язки кількісних прикметників з оцінними. *Вибрані праці* / упоряд.: Є. А. Карпіловська, О. Д. Пономарів, А. О. Савенко. Київ, 2014. С. 22–43.
2. Матанцева А. Кореляція питомих і запозичених терміноелементів у “Російсько-українському словнику” 1924–1933 рр. *Вісник Національного університету “Львівська Політехніка”*. 2010. № 676. С. 37–40.
3. Никифорова С. А. Формирование понятийной сферы ‘божественное’ в русском языке: композиты с начальными *все* и *много* в древнерусской гимнографии. URL: <http://d.120-bal.ru/literatura/10220/index.html?page=11>.
4. Поздрань Ю. В. “Російсько-український словник” за редакцією А. Ю. Кримського та С. О. Єфремова в історико-лінгвістичному контексті. Вінниця, 2018. 292 с.

THE SEMANTIC AND STYLISTIC DIFFERENTIATION OF THE PARTS *mnoho-* AND *bahato-*

Kotsa R. O.

Institute of the Ukrainian Language of NAS of Ukraine

rgomonai@ukr.net

The article investigates the history of the formation of the word-formative types of the compound adjectives with the first parts **mnoho-** and **bahato-** found in the monuments of the Ukrainian language of the 11–20th centuries. The origin of the derivatives of such structure, their semantic and word-formative features in the different chronological periods of the Ukrainian language development, as well as the stylistic functions and peculiarities of use were determined. The lingual and not lingual factors of the existence of the word-formative synonymy of the parts **mnoho-** and **bahato-** in the modern Ukrainian literary language were established.

On the basis of the research it is concluded that in the modern Ukrainian literary language there are two word-formative types of the compound adjectives with the first part **mnoho-** / **bahato-**: 1) derivatives with the value of an indefinitely large number (the adjectival composites with suffix, the adjectival composites with zero suffix); 2) derivatives for the expression of an excessive degree of manifestation of a sign (compound adjectives). The first type arised in the Old Slavic language, but like the second one, it was finally formed and developed in the Old Ukrainian period. The first derivatives of such structure appeared as a result of borrowing from the Old Church Slavic language, where, in turn, they were the Greek calcues. Later, the new adjectives after the fashion of the Greek models have been formed on their own verbal base became ingrained in the Old Ukrainian language vocabulary.

Nowadays, the compound adjectives with the first parts **mnoho-** and **bahato-** of the first type as a rule do not differ semantically but have a well-defined stylistic differentiation. The second word-formative type in the modern Ukrainian language is not productive and widespread. The replacement of the composite derivatives of such structure with analytical forms with adverbs *duzhe*, *velmy* (‘very’), prefixal forms with **pre-** or composite forms with the first parts **vele-** or **velyko-** (‘great’) began in the early 20th century. Most of the adjectives that have survived in our language to this day are stylistically marked.

Key words: compound adjectives, composites, word-formative type, parts **mnoho-** and **bahato-**, word-forming synonyms.